

WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKIE
NAZWY
CHRZTU

NR 2650

JAN SŁOMKA

WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKIE
NAZWY
CHRZTU

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2009

Redaktor serii: Studia i Materiały Wydziału Teologicznego
JÓZEF BUDNIAK

Recenzent
JACEK SALIJ

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — także w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	15
ROZDZIAŁ I	
Obmycie — oczyszczenie	27
Pisma przednicejskie oprócz aleksandryjskich	28
Tradycja aleksandryjska — chrzest jako <i>katharsis</i>	36
Klemens i Orygenes	37
Ojcowie kapadoccy	41
Pozostałe pisma ponicejskie	45
Podsumowanie	50
ROZDZIAŁ II	
Nadanie imienia Jezusa	53
Wczesne pisma judeochrześcijańskie i syryjskie	55
Pisma z III wieku i późniejsze	57
ROZDZIAŁ III	
Pieczęć	62
Tradycja judeochrześcijańska	63
Pozostałe pisma z II wieku	66
Pisma afrykańskie z III wieku	71
Zestawienie	74

Tradycja aleksandryjska	75
Pozostałe pisma ponicejskie	80
Podsumowanie	86
ROZDZIAŁ IV	
Nowe narodzenie — nowe stworzenie — odrodzenie	88
Nowe stworzenie	90
Nowe narodzenie	93
Pisma greckie przednicejskie	93
Pisma łacińskie przednicejskie	99
Pisma ponicejskie	103
Pisma greckie	103
Pisma łacińskie	114
Przyjęcie za syna, wyzwolenie	116
ROZDZIAŁ V	
Śmierć i zmartwychwstanie — historia interpretacji Rz 6,1—13	123
200 lat milczenia	124
Orygenes i Cyprian	126
Ojcowie kapadoccy i naśladowcy	129
Katechezy chrzcielne w IV wieku	136
Cyryl Jerozolimski	136
Jan Chryzostom — chrzest jako krzyż i śmierć	138
Teodor z Mopsuestii	142
Ambroży	147
<i>Konstytucje apostołskie</i>	150
Zestawienie: nowe stworzenie — nowe narodzenie — przyjęcie za syna — śmierć i zmartwychwstanie	151
ROZDZIAŁ VI	
Oświecenie, ogień	153
Tradycja judeochrześcijańska i syryjska	154
Pisma greckie	156
Justyn	156

Klemens Aleksandryjski	158
Orygenes	160
Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nyssy, Bazyli Wielki	161
Cyryl Jerozolimski, Jan Chryzostom i Teodor z Mopsuestii	164
Pisma łacińskie	166
Podsumowanie	168

ROZDZIAŁ VII

Pozostałe nazwy chrztu	170
Namaszczenie	170
Obrzezanie	172
Zawarcie przymierza	176
Przyjęcie do wojska — przysięga	178
Wpisanie do niebieskiej księgi, przyjęcie na obywatela niebieskiego miasta	181
Zaślubiny, wejście do ślubnej komnaty	184
Ubranie szaty	188
Zakończenie	191
Informacje o omawianych Autorach i dziełach	193
Bibliografia	203
Indeks biblijny	211
Indeks cytatów patrystycznych i innych autorów starożytnych	217
Summary	225
Zusammenfassung	229

Contents

Introduction	15
CHAPTER I	
Washing — Cleansing	27
Pre-Nicene Writings, Except the Alexandrian Tradition	28
Alexandrian Tradition — Baptism as Catharsis	36
Clement and Origen	37
Cappadocian Fathers	41
Other Post-Nicene Writings	45
Conclusion	50
CHAPTER II	
Giving the Name of Jesus	53
Early Judeo-Christian and Syrian Writings	55
Writings of the Third-century and Later	57
CHAPTER III	
Seal	62
Judeo-Christian Tradition	63
Other Second-century Writings	66
Third-century African Writings	71
Summary	74

Alexandrian Tradition	75
Other Post-Nicene Writings	80
Conclusion	86

CHAPTER IV

New Birth — New Creation — Rebirth	88
New Creation	90
New Birth	93
Pre-Nicene Greek Writings	93
Pre-Nicene Latin Writings	99
Post-Nicene Writings	103
Greek Writings	103
Latin Writings	114
Adoption as Sons, Release from Captivity	116

CHAPTER V

Death and Resurrection — Rom 6:1—13 Interpretation History.	123
200 Years of Silence	124
Origen and Cyprian	126
Cappadocian Fathers and Their Followers	129
Baptismal Catecheses of the Fourth Century	136
Cyril of Jerusalem	136
John Chrysostom — Baptism as the Cross and Death	138
Theodore of Mopsuestia	142
Ambrose	147
<i>Apostolic Constitutions</i>	150
Summary: New Creation — New Birth — Adoption as Sons — Death and Resurrection	151

CHAPTER VI

Illumination, Fire	153
Judeo-Christian and Syrian Traditions	154
Greek Writings	156
Justin	156

Clement of Alexandria	158
Origen	160
Gregory of Nazianzus, Gregory of Nyssa, Basil	161
Cyril of Jerusalem, John Chrysostom, Theodore of Mopsuestia	164
Latin Writings	166
Conclusion	168
CHAPTER VII	
Other Terms for Baptism	170
Anointing	170
Circumcision	172
Making a Covenant	176
Enlistment — Oath	178
Inscribing in the Heavenly Book, Granting the Heavenly Citizenship	181
Nuptials, Entering the Nuptial Room	184
Putting on a Robe	188
Conclusion	191
Information on the Authors and Works Discussed	193
Bibliography	203
Biblical Index	211
Index of Ancient Authors and Patristic Quotes	217
Summary	225
Zusammenfassung	229

Inhaltsverzeichnis

Einführung	15
KAPITEL I	
Waschung und Reinigung	27
Vornizäische Schriften mit Ausnahme derer aus Alexandria	28
Die alexandrinische Tradition — Taufe als Katharsis	36
Clemens und Origenes	37
Kirchenväter aus Kappadokien	41
Sonstige nachnizäische Schriften	45
Zusammenfassung	50
KAPITEL II	
Verleihung des Namens Jesu	53
Frühe judenchristliche und syrische Schriften	55
Schriften ab dem dritten Jahrhundert	57
KAPITEL III	
Siegelung	62
Die judenchristliche Tradition	63
Sonstige Autoren des zweiten Jahrhunderts	66
Afrikanische Autoren des dritten Jahrhunderts	71
Aufstellung	74
Die alexandrinische Tradition	75

Sonstige nachnizäische Schriften	80
Zusammenfassung	86
KAPITEL IV	
Neue Geburt — Neuschöpfung — Wiedergeburt	88
Neue Schöpfung	90
Neue Geburt	93
Griechische Schriften vor Nicäa	93
Lateinische Schriften vor Nicäa	99
Nachnizäische Autoren	103
Griechische Schriften	103
Lateinische Schriften	114
Annahme an Sohnes Statt, Befreiung	116
KAPITEL V	
Tod und Auferstehung — Geschichte der Interpretation von Römer 6, 1—13	123
200 Jahre des Schweigens	124
Origenes und Cyprian	126
Die kappadokischen Kirchenväter und ihre Nachfolger	129
Taufkatechesen des vierten Jahrhunderts	136
Kyrill von Jerusalem	136
Johannes Chrysostomus — die Taufe als Kreuz und Tod	138
Theodor von Mopsuestia	142
Ambrosius	147
<i>Apostolische Konstitutionen</i>	150
Aufstellung: Neuschöpfung — neue Geburt — Annahme an Sohnes statt — Tod und Auferstehung	151
KAPITEL VI	
Erleuchtung, Feuer	153
Die judenchristliche und syrische Tradition	154
Griechische Schriften	156
Justinus	156

Clemens von Alexandria	158
Origenes	160
Gregor von Nazianz, Gregor von Nyssa, Basilius	161
Kyrell von Jerusalem, Johannes Chrysostomus und Theodor von Mopsuestia	164
Lateinische Schriften	166
Zusammenfassung	168

KAPITEL VII

Weitere Taufbezeichnungen	170
Salbung	170
Beschneidung	172
Abschluß eines Bundes	176
Aufnahme ins Heer — Vereidigung	178
Eintragung ins Buch des Himmels, Verleihung des himmlischen Bürgerrechts	181
Vermählung, Eingang ins Hochzeitszimmer	184
Anlegen des Gewandes	188
Schlussbemerkungen	191
Informationen über die besprochenen Autoren und Werke	193
Literaturverzeichnis	203
Register der Bibelstellen	211
Register der antiken Autoren und Zitate der Kirchenväter	217
Summary	225
Zusammenfassung	229

Wstęp

Przedstawienie historii refleksji chrzcielnej w pierwszych wiekach chrześcijaństwa jako historii starochrześcijańskich nazw, określeń i wycień owoców chrztu wydaje się jednym z kilku uprawnionych sposobów prezentacji wczesnochrześcijańskiej teologii chrztu. Przede wszystkim taki sposób wykładu jest zgodny z metodą, jaką przyjęło kilku najważniejszych ojców Kościoła piszących o chrzcie: Klemens Aleksandryjski¹, Bazyl z Cezarei², Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nyssy³, Cyryl Jerozolimski⁴ czy Jan Chryzostom⁵. Wszyscy oni w swoich pismach lub katechezach poświęconych temu sakramentowi podają dłuższe lub krótsze wykazy nazw i w jakiś sposób potem do tych wykazów się odnoszą. Te nazwy są ściśle powiązane z przedstawieniem owoców, jakie przyno-

---

¹ Klemens Aleksandryjski: *Wychowawca*, 1,6, 26,2—3. W: ChiP, s. 74. Tłumaczenia tekstów ojców Kościoła — o ile nie zaznaczono inaczej — są mojego autorstwa.

² Bazyl Wielki: *O Duchu Świętym*. Tłum. i oprac. A. Brzostkowska, wstęp ks. J. Naumowicz. Warszawa 1999, 15,36, s. 132: „To za pośrednictwem Ducha Świętego następuje powrót do raju, wejście do Królestwa Niebieskiego, powrót do synostwa, szczerłość w nazwaniu Boga naszym Ojcem, stawanie się uczestnikiem łaski Chrystusa, posiadanie imienia dziecka światłości, udział w wiecznej chwale...”

³ WK 32, s. 171.

⁴ CKat wst 16, s. 26.

⁵ JKat 3,5, s. 54; JKat 9,8, s. 13. Tu wymienia po kolei nazwy i przy każdej z nich podaje stosowne cytaty: kąpiel odrodzenia — Tt 3,5, oświecenie — Hbr 6,4—6; 10,32, chrzest — Ga 3,27, pogrzeb — Rz 6,4, obrzezanie — Kol 2,11, krzyż — Rz 6,6. Fakt, że wszystkie cytaty pochodzą od św. Pawła, potwierdza wielkie upodobanie, jakie Jan Chryzostom miał do jego pism.

si chrzest⁶, dlatego nie będziemy czynić rozróżnienia na nazwy i owoce, bo czy to oświecenie, czy odrodzenie są jednocześnie określeniem chrztu i sposobem opisu owocu jego przyjęcia. O tym, że taki sposób nauczania o chrzcie był świadomym wyborem, najlepiej świadczy wypowiedź Grzegorza z Nazjanzu:

A jak Chrystus, jego dawca, ma liczne i różne imiona, tak i ten dar rozmaicie nazywamy, czy to pozostając pod urokiem jego radosnego charakteru — bo ci, którzy bardzo coś kochają, zwykli z przyjemnością używać również i imion przedmiotu swych uczuć; czy też dlatego, że różnorodne dobrodziejstwa stworzyły nam także wiele imion. Nazywamy je darem, łaską, chrztem, namaszczeniem, oświeceniem, przywdzianiem nieskazitelności, kąpielą odrodzenia, pieczęcią — jednym słowem: wszelkimi nazwami drogocенności.

Darem nazywa się dlatego, że jest dane również i tym, którzy przedtem nic nie przynieśli; łaską — że jest dane i winowajcom; chrztem, czyli zanurzeniem — ponieważ w wodzie zostaje pogrzebany również i grzech; namaszczeniem — jako coś kapłańskiego i królewskiego, gdyż obie te godności łączyły się z namaszczeniem; oświeceniem jako świetność; przyodzianiem — jako zasłona przed sromotą; kąpielą — ponieważ obmywa; pieczęcią — ponieważ zabezpiecza i oznacza posiadłość Pana. Nim wspólnie się cieszą niebiosa; wielbią je aniołowie z powodu pokrewieństwa blasku; ono jest obrazem tamtej szczęśliwości. Chcielibyśmy je wprawdzie wysławiać hymnami, ale nie potrafimy go tak wyślawić, jak na to zasługuje⁷.

Warto już tutaj zaznaczyć, że ta metoda wykładu jest stosowana przy omawianiu chrztu, ale nie spotykamy jej w zasadzie w traktatach eucharystycznych czy poświęconych kapłaństwu. Natomiast, już począwszy od Klemensa Aleksandryjskiego, metoda polegająca na mnożeniu nazw jest stosowana przez ojców greckich do wykładu o Bogu i Jezusie Chrystusie. Klemens wprost wyklada, że ponieważ żadne imię nie może objąć i ade-

⁶ Taki wykaz owoców chrztu znajdujemy z kolei w pismach Teodora z Mopsuestii, HomKat 14,17, s. 376: „To jest wskazanie, jak wielkie dary otrzymaliśmy poprzez chrzest: Nowe narodzenie, odnowienie, nieśmiertelność, niezniszczalność, niecierpięliwość, niezmiennność, ratunek od śmierci, z niewoli, od zła doczesnego, radość wolności, uczestnictwo w oczekiwanych, niewymownych dobrach”.

⁷ M 40,4, s. 438.

kwatnie nazwać Boga, trzeba stosować wiele różnych imion, zdając sobie sprawę, że każde jest niewystarczające i dopiero razem dają jakieś wyobrażenie o nieskończoności Boga⁸. Trzeba koniecznie wspomnieć Orygenes, który właśnie pisząc o Jezusie, Logosie, wyszukuje w *Piśmie Świętym* jak najwięcej nazw, imion Logosu i na nich opiera swoją refleksję⁹. Jedne z tych nazw odnosi do Logosu jako Boga, inne odnosi tylko do Jezusa wcielonego. Również przytoczony wyżej tekst Grzegorza z Nazjanzu wskazuje, że świadomie kształtował on wykład o chrzcie w taki sam sposób, jak nauczanie o Jezusie. A więc — jak widać — wykład starochrześcijański na temat chrztu jest w swej strukturze bardziej zbliżony do wykładu o Bogu i Jezusie, jaki znajdujemy przede wszystkim w tradycji aleksandryjskiej, niż do nauczania o innych sakramentach.

Już sam przedstawiony wykaz ojców Kościoła wskazuje, że opisana metoda wykładu była charakterystyczna przede wszystkim dla ojców greckich. Ojcowie łacińscy, poczynając od Tertuliana, chętniej odwoływali się do historii zbawienia i do egzegezy typologicznej tekstów starotestamentalnych niż do zestawu nazw. Ale oni także wykorzystywali w swoich tekstach najróżniejsze nazwy chrztu i ich stosowanie było charakterystyczne, nieco inne u każdego z nich. W zasadzie żadna z nazw, którą wprowadzono do wykładu o chrzcie, zupełnie nie zanikła. Niektóre z nich uległy marginalizacji i zostały prawie zapomniane, ale również one, nawet jeżeli potem były używane rzadko, pozostają w użyciu np. w tekstach modlitw. Wiele nazw chrztu zostało w miarę rozwoju liturgii chrzcielnej przypisanych do rozwijających się obrzędów i w ten sposób na trwałe pozostały w homiliach i komentarzach dotyczących chrztu — już jako symboliczne, duchowe interpretacje tychże obrzędów, a tym samym jako części składowe teologii chrztu.

Jak każda metoda wykładu historii teologii, tak i przyjęta w naszym studium ma swoje słabe strony. Przede wszystkim rozbija ona nauczanie poszczególnych ojców. Do większości przedstawianych autorów, a nawet do samych tekstów powracamy wielokrotnie. A więc w studium

⁸ Klemens Aleksandryjski: Kobierce, 5,12,82,1, s. 66.

⁹ Por. J. Wolinski: *Les recours aux epinoiai du Christ dans Le Commentaire sur Jean d'Origène*. In: *Origeniana sexta. Origène et la Bible, Actes du Colloquium Origenianum Sextum, Chantilly, 30 août—3 septembre 1993*. Éd. G. Dorival, A. le Boulluec. Leuven 1995, s. 465—492.

będą pojawiały się powtórzenia, co nie jest największym problemem. Większy kłopot sprawi czytelnikowi odtworzenie całościowej myśli na temat chrztu poszczególnych ojców i pisarzy kościelnych. Ich myśl została bowiem „rozczłonkowana” między poszczególne nazwy i określenia chrztu. Jednak nie udało się na ten kłopot znaleźć żadnej rady.

* * *

Trzeba przypomnieć, że chrzest w każdym okresie dziejów Kościoła jest jednym z ważnych tematów katechezy, refleksji duchowej, a co za tym idzie — badań teologicznych. Wraz z dwudziestowieczną reformą liturgiczną, która zwróciła uwagę na znaczenie pierwszych wieków Kościoła dla rozwoju liturgii, i z posoborową odnową teologii, która podkreśliła znaczenie ojców Kościoła dla zrozumienia naszej wiary, jednym z ważnych terenów studiów nad chrztem stała się literatura wczesnochrześcijańska. Ponieważ chrzest jest sakramentem i wobec tego jest sprawowany w formie pewnego obrzędu, współczesne przekrojowe opracowania stanowią część całościowych historii liturgii i ich autorzy zwrócili uwagę przede wszystkim na historię obrzędów chrzcielnych. Trzeba tu wymienić choćby Victore’a Saxera¹⁰, a w literaturze polskojęzycznej Wacława Schenka¹¹ czy Bogusława Nadolskiego¹². Jak już wspomniano, takie podejście jest stosowane jako podstawowe studium chrztu. Jednak pozwolę sobie ponownie wyrazić nadzieję, że również studium starochrześcijańskich nazw chrztu może okazać się pomocne dla lepszego zrozumienia tego fundamentalnego dla chrześcijaństwa sakramentu. Zresztą — jak się okazuje — niektóre nazwy początkowo odnoszone do samego chrztu stały się podstawą do formowania się poszczególnych obrzędów wchodzących w skład liturgii chrzcielnej. A więc ich historia jest niejednokrotnie prehistorią tychże obrzędów. Natomiast w podręcznikach sakramentologii w ramach teologii dogmatycznej albo historii dogmatów patrystyczna teologia chrztu bywa przedstawiana według różnych schematów. *Handbuch der Dogmen-*

¹⁰ V. Saxon: *Les rites de l'initiation chrétienne du IIe au VIe siècle. Esquisse historique et signification d'après leurs principaux témoins*. Spoleto 1988.

¹¹ W. Schenk: *Liturgia sakramentów świętych*. Lublin 1962—1964.

¹² B. Nadolski: *Liturgika*. T. 3. Poznań 1992.

geschichte autorstwa Burkharda Neunheusera¹³, w obszernym opisie historii chrztu i bierzmowania w czasach patrystycznych uwzględniła kilka wątków. Przedstawia historię etapów przygotowania i obrzędów chrzcielnych, wiele uwagi poświęcono w nim Orygenesowi. Autor bardziej jednak skupił się na cytowaniu tekstów niż usystematyzowaniu treści. Jednak właśnie tutaj dość obszernie zatrzymuje się przy omówieniu kilku najważniejszych nazw chrztu, przede wszystkim oświecenia i nowego narodzenia. Następnie przechodzi do relacji poszczególnych sporów teologicznych, jakie toczyły się w III, IV i V wieku, aż do sporu pelagiańskiego. Przekazuje też główne rysy katechez chrzcielnych. Podkreśla, że na przełomie IV i V wieku teologia Wschodu i Zachodu rozwijała się w dwu odrębnych kierunkach. W porównaniu z omówionym tutaj studium cele niniejszego opracowania są skromniejsze. Otóż my przyjmujemy całkowicie punkt widzenia i niejako metodologię tych ojców Kościoła, którzy rozwijali swoje nauczanie o chrzcie według jego różnych nazw, i nie próbujemy tworzyć syntezy z perspektywy dorobku następnych wieków rozwoju teologii, a zwłaszcza dorobku teologii w XIX i XX wieku. Francuska *Historia dogmatów*, w tomie *Znaki zbawienia*, nie zawiera omówienia poszczególnych sakramentów, a tylko przedstawia ich historię jako pewną całość. Generalnie koncentruje się na przedstawieniu historii praktyk sakramentalnych w starożytności chrześcijańskiej¹⁴. Inne podręczniki teologii dogmatycznej, jeżeli nawiązują do historii refleksji chrzcielnej, to przedstawiają tę historię w odniesieniu do klasycznych pytań, jakie narodziły się w trakcie rozwoju teologii, a więc pytań o szafarza i jego rolę, o sens chrzczenia dzieci, konieczność chrztu do zbawienia czy ogólniej — o skuteczność chrztu. To też są główne tematy podręcznika teologii dogmatycznej Güntera Kocha¹⁵. Zresztą problematyce patrystycznej teologii chrztu są tam poświęcone niecałe cztery strony tekstu.

¹³ B. Neunheuser: *Taufe und Firmung*. Freiburg im Breisgau—Basel—Wien 1982.

¹⁴ *Świadectwo dawnego Kościoła, praktyki sakramentalne*. W: H. Bourgeois, B. Sesboüé, P. Tihon: *Znaki zbawienia: Sakramenty. Kościół. Najświętsza Panna Maria*. Tłum. P. Rak, red. T. Dzidek. Kraków 2001, s. 51—83.

¹⁵ G. Koch: *Sakramentologia. Zbawienie przez sakramenty*. Przekł. W. Szymona OP, red. Z. Kijas OFMConv. Kraków 1999.

* * *

W niniejszym opracowaniu każda nazwa chrztu zostanie przedstawiona w ujęciu historycznym. Najwięcej uwagi poświęcimy najwcześniejszym tekstom, czasowi i okolicznościom pojawienia się danej nazwy. W miarę możliwości, choć tylko w ograniczonym stopniu, jako że nie jest to studium teologii biblijnej, zostaną przedstawione biblijne korzenie każdej z nazw chrztu. Ponieważ ojcowie Kościoła chętnie używają kilku nazw jednocześnie, do tych samych tekstów będziemy powracać wielokrotnie. Jednak te powtórzenia są niezbędne, jeżeli chcemy konsekwentnie przedstawić historię każdej z nazw po kolei. Zwrócimy uwagę na to, jaka nazwa była preferowana przez poszczególnych ojców Kościoła, a jakiej unikali. To pozwoli wyciągnąć pewne wnioski dotyczące specyfiki nauczania poszczególnych pisarzy starochrześcijańskich. O ile teksty z okresu I—III wieku zostaną zanalizowane wyczerpująco, o tyle podczas omawiania późniejszych tekstów trzeba było dokonać wyboru. A więc zostaną wzięte pod uwagę przede wszystkim katechezy chrzcielne i traktaty poświęcone chrztowi, a więc pisma Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma, Teodora z Mopsuestii, Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu i Grzegorza z Nyssy oraz Ambrożego. Można uznać, że są one reprezentatywne dla różnych nurtów katechezy chrzcielnej w złotym okresie literatury patrystycznej. Jak się okazuje, tradycja aleksandryjska w odniesieniu do pewnych nazw wypracowała własną, dość spójną i odmienną od innych tradycji teologię chrztu. W stosowaniu innych nazw zaś jej reprezentanci różnią się znacznie od siebie. Dlatego w układzie pracy czasami, ale nie zawsze, tradycja aleksandryjska jest prezentowana w osobnym podrozdziale. Nasz przegląd nazw chrztu kończymy, jeżeli chodzi o literaturę łacińską, na pismach Augustyna, a właściwie przed Augustynem. Jego teksty będą co prawda wspomniane, ale liczba wzmianek na temat chrztu jest zupełnie niewspółmierna do rangi i liczby pism Augustyna, a zwłaszcza tych poświęconych sakramentowi chrztu. Wystarczy wspomnieć choćby obszerne dzieło *O chrzcie*. Takie nietypowe ograniczenie w zakresie badanych pism wymaga kilku słów wyjaśnienia. Otóż Augustyn ma nowe podejście do sakramentów, w tym i do sakramentu chrztu. Wykorzystuje sposób myślenia, u którego podstaw jest myśl neoplatońska. Dlatego też różnorodność nazw chrztu przestaje mieć znaczenie dla zrozumienia sa-

mej istoty chrztu. Natomiast w dziele *O chrzcie* Augustyn traktuje chrzest przede wszystkim jako oczyszczenie z grzechu pierworodnego i wszystkich grzechów osobistych popełnionych przed chrztem. Co prawda odwołuje się do szeroko pojętej tradycji, jednak nie przywiązuje już wielkiej wagi do bogactwa tradycyjnych nazw chrztu, nawet jeżeli nazwy te sporadycznie pojawiają się w tym tekście. Augustyn używa przede wszystkim słowa „chrzest”¹⁶ (*baptismus* — 468 razy, *baptizare* — 331 razy). Najpóźniejszym pisarzem Wschodu, uwzględnionym w tym opracowaniu, jest Cyryl Aleksandryjski.

Zostaną w tym studium pominięte dwie podstawowe nazwy, a mianowicie: *μυστήριον*¹⁷ i *sacramentum*. Każda z nich była już wielokrotnie omawiana w opracowaniach dotyczących historii sakramentów. Omówienie ich historii można także znaleźć w antologii *Chrzest i pokuta w starożytnym Kościele*¹⁸. Pominięte zostaną również, jako powszechnie używane od pierwszych wieków i obejmujące swym znaczeniem całość darów chrzcielnych, kolejne dwie bliskoznaczne nazwy: „dar” i „łaska” (*δῶρον, χάρις; donum, gratia*)¹⁹.

Chrzest zajmował wiele miejsca w rozważaniach gnostyckich. Jednak nie poświęcimy tej problematyce uwagi. Jest to zagadnienie trudne, a jego systematyczne badania prowadzi Wincenty Myszor²⁰. Natomiast

¹⁶ Często pojawia się określenie *baptismus Christi*. O wiele częściej niż np. *gratia baptismi* lub *sacramentum baptismi*.

¹⁷ Pominięta zostanie także, pojawiająca się w literaturze greckiej, związana z *μυστήριον* nazwa *σύμβολον*. Jak się wydaje, zwłaszcza u Orygenesza te dwie nazwy były używane zamiennie. Być może Orygenes stosował pewne rozróżnienie, stopniowane w ramach triady: *τύπος* — *σύμβολον* — *μυστήριον*, co nie zmienia zasadniczo faktu, że były one dla niego bardzo bliskie znaczeniowo. Poza tym wszystkie te trzy pojęcia mają znaczenie bardziej ogólne i nie są przypisane wyłącznie do chrztu. Zob. B. Neunheuser: *Taufe und Firmung...*, s. 41.

¹⁸ ChiP, s. 69—71, 151.

¹⁹ Warto jednak zaznaczyć, że o ile w literaturze greckiej występują oba pojęcia (patrz np. cytowany powyżej we wstępie tekst Grzegorza z Nazjanzu), o tyle w literaturze łacińskiej w odniesieniu do chrztu funkcjonuje w zasadzie tylko pojęcie „łaska” — *gratia*.

²⁰ Zob. W. Myszor: *Chrzest jako milczenie. Z gnostyckiej teologii chrztu w „Traktatus Tripartitus”*. „Collectanea Theologica” 1986, z. 1, s. 25—28; Idem: *Wprowadzenie*. W: Idem: *Teksty z Nag-Hammadi*. Przetł. A. Dembska, W. Myszor, wstępem i komentarzem opatrzył oraz oprac. W. Myszor. Warszawa 1979.

okazjonalnie, jeżeli użycie danej nazwy przez gnostyków mogło w jakiś sposób wpłynąć na jej dalsze dzieje w literaturze ortodoksyjnej, będziemy o tym wspominać.

Niniejsze opracowanie jest dopełnieniem pewnego cyklu badań nad teologią chrztu w starożytności chrześcijańskiej. Najpierw została opublikowana wspomniana już antologia tekstów chrzcielnych z pierwszych trzech wieków Kościoła, następnie powstała seria artykułów poświęconych poszczególnym nazwom chrztu²¹. Podczas pracy nad tymi tekstami dojrzało we mnie przekonanie, że temat jest godny osobnego, całościowego studium. Teksty opublikowanych artykułów stały się punktem wyjścia do przedstawionych badań, polegających przede wszystkim na uwzględnieniu kontekstu i wzajemnych powiązań pomiędzy poszczególnymi nazwami.

* * *

Zanim zajmiemy się kolejnymi nazwami, przypomnijmy fundamentalny, najbardziej podstawowy sens chrztu. Otóż nie ulega wątpliwości, że od samego początku chrzest był obrzędem o podwójnym znaczeniu: włączał we wspólnotę z Chrystusem oraz włączał do Kościoła. Przy czym, jeżeli chodzi o drugi efekt, był to obrzęd zarówno konieczny, jak i wystarczający. Innymi słowy: kto nie był ochrzczony, nie był w Kościele; kto był ochrzczony, był członkiem Kościoła. Wskazuje na to cała praktyka opisana w *Nowym Testamencie*, począwszy od dnia Zesłania Ducha Świętego, a następnie w pismach wczesnochrześcijańskich. Takie fundamentalne znaczenie chrztu prowadziło nawet autorów wczesnochrześcijańskich do spekulacji, kiedy i w jaki sposób zostali ochrzczeni apostołowie²². Również zbawienie sprawiedliwych żyjących przed Chrystusem uznawano za możliwe tylko dlatego, że oni również w jakiś

---

²¹ Zob. teksty mojego autorstwa *Chrzest jako pieczęć*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2006, z. 2, s. 255—271; *Chrzest i Kościół: analiza określeń chrztu: „oczyszczenie” i „w imię Jezusa”*. W: *Kościół wobec granic. Praca dedykowana ks. prof. dr. Lotharowi Ullrichowi*. Red. J. Kempa. Katowice 2005, s. 11—26; *Spór o władzę Kościoła nad chrztem. Mistagogia a duchowość*. Red. A. Żądło. Katowice 2004, s. 162—169.

²² Zob. Tertulian: *O chrzcie* 12. W: Idem: *T I O powtórnym chrzcie* 4. W: ChiP, s. 212—225.

sposób zostali ochrzczeni²³. Przez analizę kolejnych nazw chrztu mamy nadzieję zobaczyć, w jaki sposób w pojmowaniu i interpretacji używanych określeń odzwierciedla się wspomniany podstawowy fakt, a dzięki temu — będziemy starać się lepiej zrozumieć, czym był dla chrześcijan żyjących w pierwszych trzech wiekach po Chrystusie Kościół, do którego wstępowało się przez chrzest. A więc określenia chrztu mogą stać się dla nas jakby soczewką pozwalającą spojrzeć na prawdy, które nie były wprost wypowiedane, a które niewątpliwie okazały się podstawowe dla przeżywania rzeczywistości Kościoła przez pierwszych chrześcijan. W tym momencie warto sięgnąć do fundamentalnego studium Jeana Daniélou²⁴. Otóż przedstawiając teologię judeochrześcijańską, pisze on m.in.

Jedną z najbardziej wyróżniających się cech teologii judeochrześcijańskiej jest miejsce, jakie zajmuje doktryna o Kościele. Można by sądzić, że w epoce, w której Kościół dopiero się tworzył, refleksja na jego temat była mało rozwinięta. Fakty pokazują coś przeciwnego. Bardzo wcześnie Kościół wydaje się świadomy swojego istnienia jako istoty teologicznej²⁵.

Następnie obszernie przedstawia, w jaki sposób rozumiano ten Kościół. Odwołuje się przede wszystkim do tekstów *Pasterza*. Podstawowym elementem tego rozumienia Kościoła jest preegzystencja pojmowana nie tylko czasowo, jako wcześniejsze istnienie, ale też w takim sensie, że wszystkie byty zostały stworzone ze względu na Kościół. Tak więc historia stworzenia z *Księgi Rodzaju* jest interpretowana eklezjalnie — jako historia stworzenia Kościoła²⁶, a czasem wprost jest mowa o pierwszym Kościele duchowym, który został stworzony przed Słońcem i Księżycem (2 *List Klemensa* 14,1)²⁷. Takie rozumienie Kościoła znacząco kształtowało pojmowanie chrztu. Będziemy to obserwować zwłaszcza przy omawianiu nazw wywodzących się z tradycji judeochrześcijańskiej.

²³ Zob. Hermas: *Pasterz, Przypowieść dziewiąta*, 16,4—6. W: PŚ, s. 280.

²⁴ Daniélou.

²⁵ Daniélou, s. 316.

²⁶ Daniélou, s. 323.

²⁷ Daniélou, s. 317.

Jak wiadomo, w *Nowym Testamencie* jest określenie βαπτίζω, które oznacza po prostu ‘zanurzyć, zatopić’²⁸. W *Nowym Testamencie* zarówno ten czasownik, jak i genetycznie wspólny z nim rzeczownik — τὸ βάπτισμα — są używane przede wszystkim na oznaczenie religijnego rytuału chrztu Janowego i chrztu, jakiego udzielali apostołowie²⁹, oraz na określenie chrztu Duchem³⁰ i chrztu ogniem, czyli męczeńskiej śmierci Jezusa³¹. Wielkim teologiem chrztu był św. Paweł. Ważne jest, że — jak sądzi Joachim Gnilka — jest on raczej przekazicielem starszych tradycji niż samodzielnym twórcą refleksji chrzcielnej³². A więc jego teologię można traktować jako reprezentatywną dla pierwszego pokolenia chrześcijan. Paweł rozwijał swoją teologię chrztu, wychodząc właśnie od tego najważniejszego pojęcia — „zanurzenie”. Gnilka za kluczowe uznaje zdanie: „Czyż nie wiadomo wam, że my wszyscy, którzyśmy otrzymali chrzest zanurzający w Chrystusa Jezusa, zostaliśmy zanurzeni w Jego śmierć?” (Rz 6,3). Aby zrozumieć to zdanie, konieczne jest sięgnięcie do tekstu greckiego. Otóż oba wyrażenia: „chrzest zanurzający” i „zanurzeni” w oryginale są identyczne³³. A więc chrzest — zanurzenie w wodzie, jest chrztem — zanurzeniem w Jezusie, a konkretnie w Jego śmierci i zmartwychwstaniu. Gnilka komentuje: „To, czego dokonał kiedyś chrzest, jest rzeczywistością trwałą, bo od tamtego momentu jesteśmy z Nim »złączeni w jedno przez śmierć podobną do Jego śmierci« (Rz 6,5). A więc Paweł na pierwsze miejsce wysuwa umiarkowanie, pogrzebanie i ukrzyżowanie wspólnie z Chrystusem. Śmierć z Chrystusem jest jednocześnie śmiercią dla grzechu, uwolnieniem od grzechu (zob. Rz 6,7)”. Opisując to nieodwołalne zjednoczenie z Chrystusem, św. Paweł stawia wyraźny akcent na parenezę i pokonywanie grzechu. Zadziergnięta przez chrzest wspólnota ze śmiercią i zmartwychwstaniem Chrystusa jest więc nieodwołalna. Jednak św. Paweł jednocześnie

²⁸ Poniższe informacje filologiczne według WSGPNT.

²⁹ Wyjątek stanowi Mk 7,4 i Łk 11,38, gdzie słowo βαπτίζω oznacza obmycia, jakich dokonywali faryzeusze po powrocie z rynku.

³⁰ Mt 3,11 i paralelne u pozostałych synoptyków.

³¹ Mt 20,22 n. i paralelne u pozostałych synoptyków.

³² Gnilka, s. 144—150. Wszystkie wiadomości o Pawłowej teologii chrztu zostały zaczerpnięte z pracy J. Gnilki.

³³ „ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν”.

podkreśla, że ma się ona zrealizować w nieustannej odnowie codziennego życia. Tym, co się teraz realizuje, jest nowe życie z Chrystusem. Uwolniony od grzechu człowiek ma się sprawdzić w nowym życiu. Teologia św. Pawła podkreśla napięcie: zjednoczenie z Chrystusem jest jednocześnie ostateczne i wymagające codziennej realizacji. Perspektywa eschatologiczna i moralna przenikają się. Dopiero z tej — za sprawą chrztu — wspólnoty z Chrystusem wynika fakt, że ochrzczony wchodzi we wspólnotę z wszystkimi innymi ochrzczonymi. Dobitnie ukazane to zostało w tekście Ga 3,27 n.: „Bo wy wszyscy, którzy zostaliście ochrzczeni w Chrystusie, przyoblekliście się w Chrystusa. Nie ma już żyda ani poganina, nie ma niewolnika ani człowieka wolnego, nie ma mężczyzny ani kobiety, wszyscy bowiem jesteście kimś jednym w Jezusie Chrystusie”. W *Liście do Efezjan* św. Pawła pojawia się również myśl o tym, że Chrystus poniósł śmierć dla oczyszczenia i uświęcenia Kościoła. W tym tekście to właśnie Kościół jest przedstawiony jako pewna niepodzielna całość, jako ten, którego Chrystus umiłował i „wydał za niego samego siebie, aby go uświęcić, oczyściwszy obmyciem wodą, któremu towarzyszy słowo” (Ef 5,25—27). A więc mamy tu ideę pewnej wcześniejszej egzystencji Kościoła. Nie został on stworzony dopiero po śmierci Chrystusa, ale istniał już wcześniej, wymagał jednakże oczyszczenia i uświęcenia.

Podsumowując: chrzest — zanurzenie, jest zanurzeniem w Chrystusie i przez to pełnym z Nim zjednoczeniem. Dzięki temu dokonuje się uwolnienie od grzechu i zjednoczenie z innymi ochrzczonymi oraz włączenie do Kościoła, który jednak ze swej strony jest pojmowany jako istniejący już wcześniej byt duchowy.

Indeks biblijny

<p><i>Księga Rodzaju</i></p> <p>1,26 105</p> <p>1,28 91</p> <p>2,26 90</p> <p>2,28 90</p> <p><i>Księga Wyjścia</i></p> <p>3,2n. 30</p> <p>12,1—2 60</p> <p>12,3 61</p> <p>30,30 70</p> <p>33,3 91</p> <p><i>Księga Kapłańska</i></p> <p>5,14—16 77</p> <p>8,1 70</p> <p>12,3 75</p> <p><i>Księga Powtórzonego Prawa</i></p> <p>19,15 72</p> <p><i>Pierwsza Księga Królewska</i></p> <p>16 170</p> <p><i>Księga Hioba</i></p> <p>14,4 44, 104</p>	<p><i>Księga Psalmów</i></p> <p>2 116</p> <p>2,7 148, 155</p> <p>2,7n. 104</p> <p>7,10 29</p> <p>19,6—7 155</p> <p>22,5 82</p> <p>26,2 22</p> <p>45,11 187</p> <p>49,13 105</p> <p>51,7 44, 104</p> <p>58,4 175</p> <p>81,6—7 121</p> <p>82,6 116</p> <p><i>Księga Koheleta</i></p> <p>2,14 148</p> <p><i>Pieśń nad Pieśniami</i></p> <p>1,2—3 185</p> <p>1,3 189</p> <p>1,4 185</p> <p>2,13 185</p> <p>4,12 72</p> <p>6,9 72</p> <p>8,6 85</p>
--	---

<i>Księga Izajasza</i>		27,59—60	127
9,1	153	28,19	104
40,3	72		
61,1	170	<i>Ewangelia według św. Marka</i>	
61,7	188, 189	1,3	72
66,24	66	1,40	36
		7,4	24
<i>Księga Jeremiasza</i>		9,44—48	66
11,20	29	14,27	59
18,1—6	139		
19,9n.	139	<i>Ewangelia według św. Łukasza</i>	
		1,78—79	155
<i>Księga Ezechiela</i>		2,32	153
9,4	73	3,4	72
11,19	91	3,16	153, 170
		4,18	170
<i>Ewangelia według św. Mateusza</i>		4,27	36
3,3	72	5,13	36
3,11	24, 163	6,35	116
3,13	126	10,20	181
4,16	153	11,2	135
5,8	36	11,38	24
5,9	116	11,41	36
5,14	153	12,49	153
5,45	116	12,50	140
8,2—3	36	16,10—12	67
10,5	104	20,36	120, 143
16,28	147		
18,16	72	<i>Ewangelia według św. Jana</i>	
19,28	89, 93	1,4	33
19,30	90	1,4—9	155
20,22n.	24	1,5	153, 165
22,1—14	185, 188	2,3—5	134
22,12	189	3	97, 104
23,25—26	36	3,3	98, 101, 104, 113,
25,21	78		133, 143
26,26—28	143	3,3—5	88, 93, 94, 104,
26,28	44, 104		109, 134
27,59	36	3,4	113

3,5	64, 97, 104, 105, 113	6,4—5	132, 135, 140
3,6	105, 113	6,5	24, 137
3,8	113	6,6	15, 133
3,19	153	6,7	24
8,12	153, 155, 161	6,10	126, 147
9,5	153	6,18	134
10,22—33	92	6,22	133
12,36	153, 155	7,5	133
12,46	153	8,12	130
13,10—11	36	8,14	116, 121
14,26	105	8,15	116, 120
15,3	36	8,23	120
		8,33—34	112, 143
		9,26	116
<i>Dzieje Apostolskie</i>		12,6n.	106
2,48	53	13,12	154
10,48	53, 54	14,20	36
11,15—17	58	16,25	173
13,33	148		
15,7—8	58	<i>Pierwszy List do Koryntian</i>	
15,9	36	1,9—13	53
18,6	36	1,13—16	54
22,25—28	182	1,14—17	54
25,11	182	3,1	38
		3,16	83
<i>List do Rzymian</i>		6,10	53
2,29	173	6,11	63
4,11	63, 86	6,19	83
5,8—10	134	10,1—12	173
5,14	173	11,19	77
5,18	134	11,26	143
6,1—13	49, 80, 97, 103, 105, 123, 131, 137, 141, 151, 200	12,13	63
6,3	24, 53, 60, 134, 140, 145, 147	15,20	145
6,3—4	143, 144	15,29	65
6,3—11	134, 140	15,47n.	129
6,4	15, 128, 129, 137	<i>Drugi List do Koryntian</i>	
		1,12	187
		1,21	84

1,22	63, 84	<i>List do Kolosan</i>	
5,17	89, 90, 91, 110	1,18	148
6,16	39	2,11	15, 173, 176
6,18	116	2,11—12	123, 133
11,14	154	3,1—4	123
		3,10	139
<i>List do Galatów</i>		<i>Pierwszy List do Tesaloniczan</i>	
3,26	116	5,5	154, 155
3,27	15, 189	<i>Pierwszy List do Tymoteusza</i>	
3,27n.	25	3,6	168
4,6	122	3,15	187
4,7	116	6,16	165, 187
4,9	155	<i>List do Tytusa</i>	
4,21—31	176	3,3—6	89
4,24	120	3,5	15, 50, 92, 93, 95, 96, 110, 115
4,26	182	<i>List do Hebrajczyków</i>	
5,2	175	1,3	79
5,4	175	6,4	154, 164
5,18—25	106	6,4—6	15
		8,5	142
<i>List do Efezjan</i>		9,7—9	142
1,5	116	9,14	36
1,5—8	105	10,1	142
1,7	44	10,32	15, 154, 164
1,13	85	11,6	144
1,13—14	78	12,22—23	182
1,14	63	<i>Pierwszy List św. Piotra</i>	
3,14—17	106	1,3	89
4,15	155	2,2	96
4,30	63	<i>Pierwszy List św. Jana</i>	
5,8	154	1,5	153
5,25—27	25, 35	1,7	36
5,26	36		
6,10—17	178		
<i>List do Filipian</i>			
3,3	175		

<i>1,9</i>	36	<i>2,23</i>	29
<i>2,20</i>	170	<i>3,18</i>	188
		<i>6</i>	62
<i>Apokalipsa św. Jana</i>		<i>7</i>	62, 73
<i>1,12—20</i>	153	<i>12,7—9</i>	154
<i>2,1</i>	153	<i>14,14</i>	153

Indeks cytatów patrystycznych i innych autorów starożytnych*

A		3,(1) 7	49
		3,(2) 8	84
Abercjusz		5,(3) 19	115, 118
<i>Inskrypcja</i>	70, 158, 193	6,(2) 6—7	85
<i>Adversus Judaeos qui insecuti sunt Dominum nostrum Jesum Christum</i>	31, 193	6,(2) 7	84
51	173	6,(2) 8	84
79—81	68	<i>O tajemnicach</i>	194
Ambroży		(1) 1	115
<i>De poenitentia</i>		(1) 2	149
2,3,18	84	(2) 5	115
<i>De Spiritu Sancto</i>		(3) 16—17	49
79	82, 84	(4) 22—24	49
<i>Expositio Psalmi CXVIII, prolog</i>	50	(6) 29	84
<i>O sakramentach</i>	194	(6) 29—(7) 39	185
1,(5) 13—14	49	(7) 37	189
2,(2) 3—7	49	(7) 41	85
2,(3) 8	49	(7) 42	84
2,(7) 23	148	(7) 43	189
3,(1) 1—2	148	Augustyn	
3,(1) 3	115	<i>List 23,4</i>	86
		<i>O chrzcie</i>	194
		4,14,21	86

* W indeksie zostały uwzględnione nie tylko cytaty, ale także omówienia i odwołania do tekstów patrystycznych. Uwzględniono również informacje o wybranych tytułach dzieł patrystycznych pojawiających się w książce, pominięte zostały jednak tytuły dzieł często cytowanych.

B		74,5	59, 102
		74,6	34, 102, 129
Bazyli Wielki		74,7	35, 102
<i>O chrzcie</i>	104, 194	75,8	102
1,2	44, 104, 105, 134, 135, 163	<i>O jedności Kościoła</i>	
2	106	11	102
<i>O Duchu Świętym</i>	103/104, 194	<i>O „Modlitwie Pańskiej”</i>	
6,15	82	9	102
15,35	44, 133	10	102
15,35—36	163	<i>O zazdrości i zawiści</i>	
15,36	15, 119, 134	14—15	102, 129, 167
16,40	78	Cyryl Aleksandryjski	
26,64	79	<i>Komentarz do „Ewangelii według św. Łukasza”</i>	
		11,2	121
C		Cyryl Jerozolimski	
Cezary z Arles		<i>Katechezy przedchrześcijańskie i mistagogiczne</i>	195
<i>kazania</i>		<i>Kat 1</i>	118
201,2	168	<i>Kat 3</i>	118
204,4	168	<i>Kat wst 1</i>	179, 185
Chromacjusz z Akwilei		<i>Kat wst 2</i>	164
<i>Homilia 141,2</i>	121	<i>Kat wst 3</i>	185
<i>Kazanie 40,2</i>	121	<i>Kat wst 7</i>	45
Cycon		<i>Kat wst 13</i>	182
<i>Rozmowy Tuskulańskie</i>		<i>Kat wst 16</i>	15, 61, 80, 118
5,13,38	95	<i>Kat wst 17</i>	80
Cyprian		1,2	80, 110
<i>Do Donata</i>		1,3	80
3	101	2,1	45
<i>Listy</i>		3,1—2	186
64,2	174	3,2	189
64,2—5	47	3,3—4	81
64,4	174	3,4	80, 81, 109
64,5	35	3,6	177
69,2	34, 35, 72, 185	3,12	80, 137
70	57	3,14	118
73	57	4,16	81
73,9	72	5,6	81, 176
73,21	102	12,8	80, 81, 179

16,24	81	<i>Ewangelia Ebionitów</i>	
17,11	109	4	156
17,35	81	<i>Ewangelia Filipa</i>	196
17,36	81, 179	69,5—28	184
18,33	61, 81	90	123
20 (<i>mist 2</i>),2—3	189	95	172
20 (<i>mist 2</i>),4—6	137	101	185
20 (<i>mist 2</i>),7	46		
22 (<i>mist 4</i>),7	82		
23 (<i>mist 5</i>),11	118		
D		F	
<i>Didache</i>	61, 150, 155, 195	Firmilian	
<i>Didaskalia apostołskie</i>	61, 69, 150, 195, 198	<i>List Firmiliana z Cezarei Kapadockiej do Cypriana</i>	
9	69, 155	75,8	102
16	56, 69, 172		
<i>Drugi List Klemensa</i>	195	G	
6,9	66	Grzegorz z Nazjanzu	
7,6	66	<i>Mowy</i>	196
8,4—6	66/67	40	78, 161
14,1	23	40,2	106, 107
<i>Dzieje Pawła i Tekli</i>	74, 196	40,2—3	91, 106
25	56, 70	40,4	16, 37, 78, 107, 172, 190
34	56	40,6	162
<i>Dzieje Piotra Apostoła i Szymona</i>	196	40,7	28, 47, 78, 93
5	55	40,7—8	42
<i>Dzieje Tomasza</i>	29, 75, 196	40,9	129
27	29, 56—57, 69	40,32	107
		40,33—34	107
		40,36—37	162
		40,46	107
		45,2	162
E		Grzegorz z Nyssy	
Egeria		<i>O naśladowaniu Boga</i>	132, 146
<i>Pielgrzymka do miejsc świętych</i>		<i>Wielka katecheza</i>	197
47,2	168	13	108
Euzebiusz z Cezarei		16	108
<i>Historia Kościelna</i>		32	15
6,5,5—6	70	33	109
		35	109, 130—131
		35—36	42

H		<i>1,1—3</i>	187
		<i>2,1</i>	180
Hermas		<i>2,8</i>	180
<i>Pasterz</i>	23, 69, 74, 197	<i>2,9</i>	180, 182
<i>Widzenie pierwsze</i>	92	<i>2,11</i>	139, 189
<i>Widzenie trzecie</i>	92	<i>2,17</i>	180
<i>Przypowieść ósma</i>		<i>2,22</i>	180
<i>4,1—7,6</i>	65	<i>2,25</i>	139, 189
<i>6,3</i>	66	<i>2,26</i>	120
<i>Przypowieść dziewiąta</i>	28, 92	<i>3,1—4</i>	164/165
<i>16,2—7</i>	64	<i>3,5</i>	15, 119
<i>16,3</i>	55	<i>3,6</i>	28, 47
<i>16,4—6</i>	23	<i>3,7</i>	110
<i>16,7</i>	28	<i>3,8—11</i>	180
		<i>4,3</i>	189
		<i>4,6</i>	180, 186
I		<i>4,11</i>	120
		<i>4,12—16</i>	110
Ignacy Antiocheński		<i>4,14—15</i>	110
<i>List do Kościoła w Magnezji</i>		<i>4,14—16</i>	91
<i>3,6</i>	60	<i>4,41</i>	180
<i>List do Kościoła w Smyrnie</i>		<i>5,22</i>	119
<i>8</i>	60	<i>5,23</i>	120
Ireneusz z Lyonu		<i>5,26—27</i>	180
<i>Adversus Haereses</i>		<i>6,21—25</i>	165
<i>1,23,5</i>	54	<i>7,21</i>	139
<i>2,22,4</i>	95	<i>9,8</i>	15, 164, 176
<i>4,16,2</i>	29	<i>9,9</i>	46
<i>4,16,3</i>	29	<i>9,10</i>	47
<i>Wykład nauki apostołskiej</i>	31, 35, 197	<i>9,12</i>	110
<i>3</i>	95	<i>9,13</i>	139
<i>7</i>	70, 95	<i>9,15</i>	140
<i>41</i>	31	<i>10,4</i>	140
<i>100</i>	70	<i>10,5</i>	141
		<i>10,7</i>	83
J		<i>11,1</i>	187
		<i>11,10</i>	83
Jan Chryzostom		<i>12,4</i>	165
<i>Katechezy chrzcielne</i>		<i>12,5</i>	189
<i>1</i>	164	<i>12,11—12</i>	180
<i>1,1</i>	180	<i>12,19</i>	178

<i>Homilia 19 na „Ewangelię św. Mateusza”</i>		<i>Zachęta Greków</i>	
6,9	119	114	160
		120	76, 124, 158
<i>Homilia na „List św. Pawła do Rzymian”</i>		Klemens Rzymski	
11,5n.	141	<i>List do Koryntian</i>	
Jan Kasjan		9,4	93
<i>Rozmowy z ojcami</i>		Konstytucje apostołskie	198
9,18,2	121	3,16	61, 80
		3,17	150
Justyn		3,18	117
<i>Apologia</i>	30, 67, 198	5,16,7	150
61,1—10	94	7,24	117
61,12	157	7,41,3	177
61,12—13	30		
62,1	30	M	
62,1—2	124, 157	Meliton z Sardes	
65,1	157	<i>Homilia paschalna</i>	32, 199
66,4	124, 157	<i>O chrzcie</i>	
<i>Dialog z Żydem Tryfonem</i>		1	30/31
23,3	29		
K		O	
Klemens Aleksandryjski		<i>O powtórnym chrzcie</i>	74, 199
<i>Kobierce</i>		1	58
4,13,89,2—3	123	2	58
4,22,141—142	38	4	22
5,12,82,1	17	7	59
<i>Który człowiek bogaty może być zbawiony?</i>		10	57
42	159	<i>Ody Salomona</i>	154, 199
42,4	76	Orygenes	
<i>Wychowawca</i>		<i>Homilie o „Księdze Rodzaju”</i>	
1,6,25,1	38, 96, 159	10,5	77
1,6,26,1	159	<i>Homilie o „Księdze Wyjścia”</i>	
1,6,26,2—3	15, 38	8,4	39
1,6,30,1	38	<i>Homilie o „Księdze Kapłańskiej”</i>	
1,7,36,2—3	38	1,4	39
<i>Wypisy z Theodota</i>		2,4	125
77,1	123	3,8	77
80,2	123	7,1	41
		8,3	35, 39, 44, 127

8,3—4	47, 175	1,25	54
<i>Homilie o „Księdze Sędziów”</i>		3,51	41
7,2	40, 125		
<i>Homilie o „Księdze Jozuego”</i>		P	
4,2	125		
5,6	176	Pisma z Qumran	
<i>Homilie o „Księdze Jeremiasza”</i>		<i>Słowa Mędrca do Synów</i>	
1,16	128	<i>Brzasku</i>	154
2,3	40	Platon	
<i>Homilie o „Księdze Ezechiela”</i>		<i>Fedon</i>	
7,4	96	67C	37
<i>Komentarz do „Ewangelii według św. Mateusza”</i>		Pseudo-Barnaba	
13,27	96	<i>List</i>	199
15,6	126	6,11	91
16,6—7	125	6,13—14	91
<i>Homilie na „Ewangelię według św. Łukasza”</i>		6,13—19	177
14,5	97	11,8	124
24	40	13,1	177
33,5	96	R	
<i>Komentarz do „Ewangelii według św. Jana”</i>		<i>Recognitiones</i>	200
6,33	96	3,67,1	190
<i>frgm. 121a</i>	97	4,35,5—36,1—4	190
<i>frgm. 165—169</i>	96		
<i>frgm. 223</i>	40	S	
<i>Komentarz do „Listu do św. Pawła do Rzymian”</i>		Sozomen Hermiasz	
2,11—12	175	<i>Historia Kościoła</i>	
5,2	99	3,14	201
5,8	60, 88, 94, 98,		
	127	T	
5,9	35	Teodor z Mopsuestii	
<i>O święcie Paschy</i>		<i>Homilie katechetyczne</i>	200
1,4	161	11,7	120, 183
1,18	161	12,4	142
1,21	161	12,6—7	143
<i>Przeciw Celsusowi</i>			
1,24—25	54		

<i>12,9</i>	112, 143	Tertulian	
<i>12,11—12</i>	183	<i>Do męczenników</i>	
<i>12,12</i>	120	3	179
<i>12,15</i>	183	<i>O chrzcie</i>	34
<i>12,16</i>	183	1	99—100
<i>12,17</i>	183	3	100
<i>12,27</i>	165, 183	4	31, 32
<i>13,9</i>	183	5	124, 157
<i>13,13</i>	177, 183	6	71
<i>13,14</i>	144, 183	7	32, 171
<i>13,15</i>	112	12	22
<i>13,17</i>	83, 181	13	71, 188
<i>13,17—19</i>	83	15	33
<i>13,18</i>	181	17	196
<i>13,19</i>	183, 190	18	32
<i>14,1</i>	181, 183	20	100
<i>14,1—2</i>	83	<i>O duszy</i>	
<i>14,2</i>	112	41,3—4	101, 166
<i>14,2—4</i>	144	<i>O pokucie</i>	
<i>14,3</i>	142	6	71, 188
<i>14,3—4</i>	114	<i>O widowiskach</i>	
<i>14,5</i>	145	4,24	71
<i>14,6</i>	145	<i>O wstydlivości</i>	35
<i>14,7</i>	121	6,14—16	34
<i>14,8</i>	189	6,16	101
<i>14,14</i>	93	<i>O zmartwychwstaniu umarłych</i>	
<i>14,17</i>	16	8,3	34, 166
<i>14,20</i>	93	<i>Preskrypcja przeciw heretykom</i>	
<i>14,20—24</i>	121	40	124, 157
<i>14,23</i>	48	<i>Tractatus Tripartitus</i>	201
<i>14,25</i>	114	127,25—129,14	184
<i>14,29</i>	165	<i>Tradycja apostołska</i>	61, 67, 69, 198, 201
Teofil Antiocheński		21	95
<i>Do Autolyka</i>	200	Tytus z Bostry	
1,12,1—3	171	<i>Komentarz do „Ewangelii według św. Łukasza”</i>	
2,16,2	92	11,1—4	135

JAN SŁOMKA

Early Christian Terms for Baptism

Summary

Writing about baptism, a number of most significant Church Fathers, such as Clement of Alexandria, Basil of Cesarea, Gregory of Nazianzus, Gregory of Nyssa, Cyril of Jerusalem or John Chrysostom, use various terms to describe the sacrament. In their writings or catecheses devoted to the subject, they begin with a longer or shorter list of terms and continue with baptismal reflection which refers to the terms provided. Such a way of writing on baptism is typical, first of all, of the Greek Fathers. The Latin Fathers, beginning with Tertullian, referred to the history of salvation and the typological exegesis of *Old Testament* texts rather than lists of terms. However, in their texts, they also made use of various terms describing baptism, and each Father did it in his own characteristic way. It has to be noted that the method of teaching which involved commenting upon numerous terms was used by the Fathers when writing on baptism; it is generally absent from their treatises on the Eucharist or the ordained priesthood. Beginning with Clement of Alexandria, however, providing numerous names and commenting on them is a common method applied by the Greek Fathers in their teaching on God and Jesus Christ.

In the present work, each term referring to baptism has been presented from a historical perspective. Particular attention was given to the earliest texts: the time and circumstances in which a given term emerged. In so far as possible, the biblical roots of every term were presented, however, to a limited degree, as the work is outside the scope of biblical theology. The discussion of the later Fathers focuses on baptismal catecheses and treatises devoted to baptism, it thus covers the writings of Cyril of Jerusalem, John Chrysostom, Theodore of Mopsuestia, Basil, Gregory of Nazianzus, Gregory of Nyssa and Ambrose. The texts may be considered as representative of the various trends in baptismal catechesis during the golden period of patristic literature. The review of terms describing baptism, as far as Latin literature is concerned, stops right before St Augustine. Even though his writings are mentioned, the number of the mentions does not reflect the significance and the volume of his writings, especially those devoted to baptism. Cyril of Alexandria is the latest Oriental writer included in this work.

Washing — cleansing is the first term to be discussed. Such image of baptism was, first of all, of propaedeutic nature: it was targeted at those who had not yet been baptized — either pagans, or catechumens. Until St Cyprian, Latin literature focuses on

the washing — cleansing of an individual. Cyprian, on the other hand, writes about the washing of the Church as a whole. Only in the Church washed by Jesus Christ may the cleansing of its individual members take place. The washing of baptism is a one-time event and is considered as the first fruit of baptism, opening the way to receive all other gifts related to the sacrament. Clement and Origen, and then Gregory of Nazianzus and Gregory of Nyssa, also turned to the Platonic idea of catharsis in their reflection on baptism as cleansing. Origen's idea of baptism which washes away prenatal sin was developed — and processed — mainly in the West, where the line of Cyprian — Ambrose — Augustine can be clearly identified. The Eastern theology, on the other hand, totally abandoned that idea of Origen's. Another description of baptism refers to giving the name of Jesus. It is typical of the Judeo-Christian literature, later it appears only occasionally. It is closely linked to yet another term — that of the seal which, in the Judeo-Christian tradition, means first of all assuming ownership. In the traditions which are not so closely connected to Judeo-Christianity, the seal is understood as a commitment, and the term is usually accompanied by a moral catechesis calling for a change of life after baptism. Gradually the seal begins to relate to the whole Trinity, while in the literature of the fourth century the term, if used, usually means the gift of the Holy Spirit.

The most comprehensive discussion is devoted to the following group of terms: new creation — new birth — death and resurrection. The image of baptism as a new creation first appeared in the Judeo-Christian tradition, and only there does it stand on its own. Later, the motif is used by the majority of writers, but it always accompanies other more relevant terms: new birth, death and resurrection.

Baptism as birth and rebirth, on the other hand, is ever-present in the texts on baptism, starting with Justin. In the fourth and fifth centuries, the motif was transformed under the influence of the Nicene theology: instead of birth, the Fathers refer to the adoption as sons and release from captivity. Only then does the idea of the “divine sonship of Christians” enter the baptismal catechesis to a wider extent. In the pre-Nicene writings, there is practically no reference to Paul's image of baptism as the death and resurrection with Christ (Rom 6:1—13). Origen began two interpreting traditions: “dogmatic” and moral. The former presented St Paul's text as a description of deep transformation taking place within the human nature as a result of baptism. After Origen, this way of interpretation was mainly developed by Gregory of Nyssa and Theodore of Mopsuestia. For both of them, the words of St Paul were a significant starting point for the discussion of baptism, as reflected in their writings. Moral interpretation, on the other hand, pointed to the meaning of death and resurrection as dying to sin and rising to life free from sin, it was thus, first of all, a call to remain faithful to the gift received in baptism. This type of interpretation occurs in the writings of Gregory of Nazianzus and is most fully expressed in the homilies of John Chrysostom. In the fourth century, a tradition developed independently from Origen, whereby baptism was presented as a participation in the death and resurrection of Christ. The tradition can be described as mystagogical and cultic, as it referred to St Paul's words in order to explain the course and the symbolic meaning of the successive elements in the rite of baptism. Baptism was presented as an initiation into the mystery of the Cross. Such

interpretation occurs mainly in the baptismal catecheses of Basil of Cesarea, Cyril of Jerusalem and Ambrose. The catecheses of John Chrysostom and Theodore of Mopsuestia, on the other hand, do not emphasize that motif. The image of baptism as death and resurrection is always combined with the presentation of baptism as the new birth, usually enriching and complementing the latter. A reverse relationship is not common: there are authors who do not combine the motif of the new birth with that of death and resurrection (Justin, Ambrose *On the Mysteries*).

Illumination is yet another term describing baptism. It was familiar to both the Latin and the Greek traditions, at least from the second century on. It never played a dominating role in the West, and the symbolism of light is introduced to baptismal rites relatively late. The first liturgical testimonies come from the eleventh and twelfth centuries. In the Greek literature, on the other hand, references to baptism as illumination are much more common. They are present in the writings of Justin, Clement and, most prominently, in an oration of Gregory of Nazianzus. The latter also gives the first testimony to the ceremony of light that accompanied baptism. Origen, however, seems to dislike the term.

Other names for baptism, which have been briefly touched upon in the work, include anointing (which soon became the name for a rite accompanying baptism); circumcision; making a covenant; enlistment; inscribing in the heavenly book; granting the citizenship of the heavenly city (most comprehensively presented in the catecheses of Theodore of Mopsuestia); nuptials; entering the nuptial room; putting on a robe (similarly to anointing, it soon became a name for an accompanying rite).

Translated by Joanna Sedlaczek

JAN SŁOMKA

Taufbezeichnungen im Frühchristentum

Zusammenfassung

Viele der wichtigsten Kirchenväter: Clemens von Alexandria, Basilius von Cäsarea, Gregor von Nazianz, Gregor von Nyssa, Kyrill von Jerusalem oder Johannes Chrysostomus, haben in ihren Schriften über die Taufe verschiedene Bezeichnungen dieses Sakraments verwendet. Alle bringen in ihren Schriften oder Katechesen über dieses Sakrament längere oder kürzere Aufzählungen der Bezeichnungen der Taufe, und anschließend entwickeln sie ihre Reflexionen über die Taufe unter Bezugnahme auf die aufgezählten Namen. Vor allem für die griechischen Kirchenväter ist diese Art, über die Taufe zu schreiben, kennzeichnend. Die lateinischen Kirchenväter haben es dagegen von Tertullian an vorgezogen, auf die Erlösungsgeschichte und die typologische Exegese alttestamentarischer Texte Bezug zu nehmen, statt auf einen Katalog von Namen. Aber auch sie haben in ihren Texten die verschiedensten Bezeichnungen für die Taufe verwendet, und ihre Anwendung war für jeden von ihnen etwas anders und jeweils charakteristisch. Bemerkenswert ist auch, daß die Auslegung durch Kommentierung der Namen von den Kirchenvätern nur bei der Besprechung der Taufe vorgenommen wurde, nicht jedoch in eucharistischen Traktaten oder Abhandlungen über das Priestertum. Schon von Clemens von Alexandria an ist dagegen die Methode, die Namen der Taufe zu vermehren und diese dann zu kommentieren, von den griechischen Kirchenvätern auch im Zusammenhang mit Auslegungen über Gottvater und Jesus Christus herangezogen worden.

Die vorliegende Arbeit stellt jede Bezeichnung der Taufe in historischer Perspektive vor. Der Schwerpunkt der Analyse liegt dabei bei den frühesten Texten, vor allem dem Zeitpunkt und den Umständen, unter denen die jeweilige Bezeichnung aufgekommen ist. Im Rahmen der Möglichkeiten — allerdings nur begrenzt, da es sich nicht um eine Studie zur biblischen Theologie handelt — werden auch die biblischen Wurzeln jeder Bezeichnung der Taufe dargestellt. Bei der Darstellung der späteren Kirchenväter wurden vor allem Taufkatechesen und Traktate über die Taufe herangezogen, also die Schriften von Kyrill von Jerusalem, Johannes Chrysostomus, Theodor von Mopsuestia, Basilius, Gregor von Nazianz und Gregor von Nyssa sowie Ambrosius. Sie gelten als repräsentativ für die verschiedenen Strömungen der Taufkatechese in der „goldenen Periode“ der patristischen Literatur. Die Übersicht über die Bezeichnungen der Taufe endet hinsichtlich der lateinischen Literatur bei Augustinus, genau genommen vor

ihm. Seine Schriften werden zwar erwähnt, doch steht die Zahl der Hinweise in keinem Verhältnis zum Rang und der Vielfalt der Schriften des Hl. Augustinus, vor allem derjenigen, die dem Sakrament der Taufe gewidmet sind. Der späteste ostkirchliche Autor, der in dieser Arbeit Erwähnung findet, ist Kyrill von Alexandria.

Die erste in dem vorliegenden Buch besprochenen Taufbezeichnungen ist die der Waschung und Reinigung. Eine solche Vorstellung der Taufe in den ältesten Schriften hatte vor allem propädeutischen Charakter — richtete sie sich doch an Menschen, die noch Heiden oder allenfalls Katechumenen waren. In der lateinischen Literatur ist vor dem Hl. Cyprian vor allem von der Waschung und Reinigung des einzelnen Menschen die Rede. Cyprian dagegen schreibt von der Waschung der Kirche als ganzer. Erst in dieser von Christus gewaschenen Kirche kommt es zur Reinigung ihrer einzelnen Mitglieder. Die Taufe ist eine einmalige Waschung. Die allgemeine Reinigung gilt als erste Frucht, die den Weg zum Empfang aller übrigen Taufgaben eröffnet.

Clemens und Origenes haben ebenso wie später Gregor von Nazianz und Gregor von Nyssa bei der Interpretation der Taufe als Reinigung auch auf Platons Begriff der Katharsis zurückgegriffen. Die von Origenes entwickelte Idee der Taufe als Abwaschung der Erbsünde wurde vor allem in der Westkirche entwickelt und weiterverarbeitet. Es läßt sich eine eindeutige Argumentationslinie von Cyprian über Ambrosius zu Augustinus zeigen. Die ostkirchliche Theologie hat dagegen diese Idee des Origenes völlig verworfen.

Eine weitere Bezeichnung der Taufe ist die der Verleihung des Namens Jesu. Sie ist typisch für die judenchristliche Literatur und kommt später nur mehr sporadisch vor. Sie steht in engem Zusammenhang mit der nächsten Bezeichnung — der Siegelung, die in der judenchristlichen Tradition vor allem die Zueignung an Gott bedeutet. In der weniger stark mit dem Judentum verbundenen Tradition wird „Siegelung“ als Verpflichtung verstanden, und der Gebrauch dieser Bezeichnung wird zu einer moralischen Katechese fortentwickelt, die dazu aufruft, nach der Taufe das eigene Leben zu ändern. Nach und nach beginnt die Siegelung auch auf die ganze Dreieinigkeit bezogen zu werden.

In der Literatur des 4. Jahrhunderts bezeichnet diese Bezeichnung, soweit sie verwendet wird, die Gabe des Heiligen Geistes.

Den größten Raum nimmt in der Darstellung die Gruppe der Bezeichnungen „Neuschöpfung“, „Wiedergeburt“, „Tod und Auferstehung“ ein. Die Darstellung der Taufe als neue Schöpfung tritt zuerst in der judenchristlichen Tradition auf, und nur hier findet sie sich selbständig. Später zeigt sich dieses Motiv bei der Mehrheit der besprochenen Autoren, allerdings stets in Begleitung wichtigerer Bezeichnungen wie „Wiedergeburt“ oder „Tod und Auferstehung“.

Das Verständnis der Taufe als Geburt und Wiedergeburt ist dagegen von Justinus an in den einschlägigen Texten durchgängig vorhanden. Unter dem Einfluß des Konzils von Nicäa wurde dieses Motiv im 4. und 5. Jahrhundert verwandelt: statt von einer Geburt sprechen die Kirchenväter von der Annahme an Sohnes Statt und der Befreiung aus der Knechtschaft. Erst zu diesem Zeitpunkt nimmt der Begriff der Gotteskindschaft der Christen in der Taufkatechese breiteren Raum ein. Von Origenes abgesehen, treffen wir im vornizäischen Schrifttum dagegen keine Anknüpfungen an das paulinische Motiv der Taufe als Tod und Auferstehung in Christo (Römer 6, 1—13). Origenes hat zwei

Interpretationstraditionen eröffnet: eine „dogmatische“ und eine moralische. Die „dogmatische“ Interpretation las den Text des Paulus als Beschreibung einer tiefgehenden Veränderung der Menschennatur selbst, die sich mit der Taufe vollziehe. Nach Origenes haben vor allem Gregor von Nyssa und Theodor von Mopsuestia diese Interpretation aufgegriffen. Für beide waren die Paulusworte ein sehr wesentlicher Ausgangspunkt bei der Erörterung der Taufe, und sie haben ihnen in ihren Schriften viel Raum gegeben.

Die moralische Interpretation dagegen wies darauf hin, daß Tod und Auferstehung als Tod der Sünde und Auferstehung zu einem sündenfreien Leben zu verstehen seien; sie rief also in erster Linie dazu auf, nach der Taufe der erhaltenen Gabe treu zu bleiben. Diesen Typ von Interpretation finden wir u.a. bei Gregor von Nazianz; am umfassendsten wird er aber in den Predigten des Johannes Chrysostomus entwickelt. Im vierten Jahrhundert entwickelte sich völlig unabhängig von Origenes eine Tradition, die die Taufe als Teilnahme am Drama des Kreuzestodes und der Auferstehung Christi darstellte. Man kann sie die mystagogisch-kultische Interpretationslinie nennen, da sie unter Berufung auf die Paulusworte den Verlauf und die einzelnen Elemente des Taufritus erläuterte. Die Taufe wurde als Einweihung in das Mysterium des Kreuzes dargestellt. Dieser Erläuterungstyp tritt vor allem in den Taufkatechesen von Basilius von Cäsarea, Kyrill von Jerusalem und Ambrosius auf; die Katechesen von Johannes Chrysostomus und Theodor von Mopsuestia stellen diesen Aspekt dagegen nicht heraus.

Das Motiv der Taufe als Tod und Auferstehung tritt immer gemeinsam mit der Vorstellung der Taufe als Wiedergeburt auf, in der Regel als Entwicklung und Ergänzung zu dieser. Eine umgekehrte Abhängigkeit ist allerdings nicht allgemein gegeben; es gibt also Autoren, bei denen das Motiv der Wiedergeburt nicht mit dem Motiv des Todes und der Auferstehung verbunden ist (Justinus und Ambrosius *Über die Mysterien*).

Eine weitere Bezeichnung der Taufe ist die der Erleuchtung. Sie war ebenso in der lateinischen als auch in der griechischen Tradition seit dem zweiten Jahrhundert gebräuchlich. Im Westen wurde sie allerdings nie zur vorherrschenden Bezeichnung, und es ist erst relativ spät begonnen worden, in die Taufriten Elemente der Lichtsymbolik zu integrieren. Die ersten liturgischen Zeugnisse hierfür stammen aus dem 11. und 12. Jahrhundert. In der griechischen Literatur ist dagegen die Darstellung der Taufe als Erleuchtung wesentlich populärer. Wir sehen sie bei Justinus, Clemens und vor allem bei Gregor von Nazianz. Bei ihm finden wir auch das erste Zeugnis für einen Lichtritus bei der Taufe; Origenes dagegen mochte diese Bezeichnung ausdrücklich nicht.

Weitere Bezeichnungen der Taufe, die allerdings in der vorliegenden Arbeit wesentlich knapper erörtert werden, sind: Salbung (dies wurde sehr schnell zur Bezeichnung des bei der Taufe vollzogenen Ritus), Beschneidung, Abschluß eines Bundes, Aufnahme ins Heer, Eintragung ins Buch des Himmels, Verleihung des himmlischen Bürgerrechts (letzteres kommt am ausführlichsten in den Katechesen des Theodor von Mopsuestia vor), Vermählung, Eintritt ins Hochzeitszimmer und Anlegen des Gewands (ähnlich wie die Salbung wurde dies sehr schnell zur Bezeichnung des Taufritus).

Redaktor: KATARZYNA WIĘCKOWSKA
Projektant okładki: AGNIESZKA SZYMALA
Redaktor techniczny: BARBARA ARENHÖVEL
Korektor: AGNIESZKA PLUTECKA

Copyright © 2009 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1784-7

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 14,5. Ark. wyd. 15,0. Przekazano
do lamania we wrześniu 2008 r. Podpisano do druku
w marcu 2009 r. Papier offset. kl. III, 90 g
Cena 23 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: SOWA Sp. z o.o.
ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warszawa